

Una curiositat ací exposada (p. 197-203) és la ingerència de la Inquisició a propòsit de la definició, que un frare trobà heterodoxa, del terme *caos* en el diccionari acadèmic, puix que es parlava de «La mezcla confusa de todos los Elementos que hubo antes de la creación» i abans de la creació no hi podia haver res. L'Acadèmia obtemperà i des de l'edició de 1817 fins a la de 1984 hi hagué la definició «CAOS: El estado de confusión en que se hallaban las cosas al momento de su creación antes que Dios las colocase en el orden que después tuvieron».

Un nou capítol (p. 205-220) estudia les aportacions excel·lents de Toro y Gisbert (sabem de l'admiració amb què en parlava Pedro de Múgica en les cartes a Mn. Alcover).¹ Toro és autor, entre altres treballs, del *Pequeño Larousse ilustrado* i sens dubte responsable indirecte que l'Acadèmia espanyola emprengués cap a 1927 el diccionari manual. A més, Toro va publicar a París, en una data difícil de determinar, un full de 82 pàgines titulat *Fragmento del diccionario general de la lengua española* (ca. 1933), com a mostra del que hauria d'ésser una obra global del castellà, que Álvarez de Miranda analitza amb més benvolença que d'altres filòlegs espanyols.

El darrer capítol del llibre és dedicat a María Moliner, autora del *Diccionario de uso del español* (1966-1967). Aquesta obra frueix d'un renom extraordinari, gràcies a García Márquez i d'altres; doncs bé, Manuel Seco abans, i ara l'autor, posen en relleu que el *Diccionario* és en realitat una reconsideració i un replantejament del *DRAE* sense cap més originalitat. Confesso que cada cop que l'he consultada he romàs decebut i celebro coincidir amb aquestes dues autoritats. Abans de la guerra civil, M. Moliner, establerta a València, s'ocupà de qüestions de Biblioteconomia, i em permeto d'assenyalar que mai no tingué la més mínima atenció envers la llengua maltractada del país que l'acollia.

Voldria acabar aquesta breu nota felicitant el professor Pedro Álvarez de Miranda per una obra plena de saviesa i erudició, presentada de manera que es llegeix amb interès i gaudi.

Germà COLÓN DOMÈNECH
Universitat de Basilea
Institut d'Estudis Catalans

BACARDÍ, Montserrat / GODAYOL, Pilar (dir.) (2011): *Diccionari de la traducció catalana*. Vic: EUMO Editorial; Universitat Autònoma de Barcelona; Universitat de les Illes Balears; Universitat Jaume I; Universitat de Vic, 700 p.

Gràcies a una acció coordinada entre diferents universitats dels Països Catalans ha vist la llum el *Diccionari de la traducció catalana*, una obra que ja des d'ara passarà a ser de referència obligada tant en la història de la traducció com en la de la literatura catalana. Ha estat una feina de deu anys, dirigida per Montserrat Bacardí (de la Universitat Autònoma de Barcelona) i Pilar Godayol (de la Universitat de Vic). Val a dir que l'obra ha obtingut el premi de la crítica «Serra d'Or» del 2011 en la modalitat de recerca en humanitats, un guardó prou prestigiós com per donar valor afegit a la feina feta.

És ben evident que teníem un buit a l'hora de sistematitzar la importantíssima feina que han fet els traductors en l'enriquiment de la llengua i la literatura catalanes. No cal ara esplaiar-se en les reflexions sobre la importància de la traducció per convertir una llengua minoritària —i minoritzada— com la catalana en una autèntica llengua de cultura. És molt d'agrair, per tant, que puguem comptar amb un llibre com aquest. En el «Pròleg» (p. 9-11), Joaquim Mallafre ja destaca la importància de la traducció en la història catalana (des de la Cancelleria Reial fins al prestigi de la Fundació Bernat Metge) i fa notar que alguns grans escriptors han estat també grans traductors, amb voluntat d'incidència en el model de llengua. Ell esmenta concretament la «trinitat traductora» (p. 10) que formen Josep Carner, Carles Riba i Josep M. de Sagarra. Al mateix temps, però, remarca la necessitat que té una cultura que vol ser normal

1. Maria Pilar Perea (2008) *Epistolari d'Antoni M. Alcover (1880-1931)*, Palma de Mallorca: Editorial Moll, CD-ROM.

de donar visibilitat a la llarga llista de traductors que, sense l'èxit de l'obra literària pròpia al darrere, han ajudat decisivament a aquest procés de normalització. És evident que un diccionari com el que ens ocupa facilita aquesta operació de visualització i, per tant, permet constatar la importància de la literatura catalana entre les grans literatures europees.

En la «Presentació» del volum (p. 13-17), les dues directores expliquen el procés seguit i els criteris emprats. Hi constaten, novament, la poca importància que els estudis literaris acostumen a concedir a la figura del traductor, sempre esmentat a corre-cuita (excepte en els casos il·lustres). També fan avinent la dificultat de la feina que s'han proposat de fer i el sentit d'eterna provisionalitat d'una obra d'aquestes característiques. «Aquest diccionari —expliquen— compila per primera vegada els traductors i les traductores més rellevants de tots els temps (dels quals hem pogut obtenir alguna informació biogràfica) que han traduït de qualsevol llengua al català, fins als nascuts el 1950» (p. 14). Cal tenir ben present, doncs, aquesta limitació cronològica. És cert que si s'hagués eixamplat el tall fins a èpoques més properes el llibre hagués ofert encara moltes més dades —dades essencials, de ben segur— sobre la traducció catalana. No és menys cert, però, que això hauria complicat enormement la tasca i pràcticament hagués fet falta un segon volum de característiques similars al que ara s'ha publicat. Deixem-ho, doncs, per a una altra ocasió. El tall, per entendre'ns, el marcaria la generació de Quim Monzó, nascut el 1952 i que, per tant, queda fora del catàleg. Amb aquest criteri, val a dir-ho, una traductora de primera com Maria-Mercè Marçal (nascuda també el 1952) queda igualment fora del diccionari. Vaja, que no hagués estat malament allargar-ho, si més no, un parell d'anys fins al 52, que no ve d'un pam. Una altra limitació, força òbvia: es parla de traducció literària, evidentment. Tot i així, el concepte no és restrictiu. Podem trobar-hi, doncs, referències al còmic, als textos històrics amb valor documental i a l'assaig entès pròpiament com a gènere literari. Els límits en aquest cas de l'assaig sempre són difícils d'establir. Es pot qüestionar que noms com Isidre Molas, Josep Maria Puigjaner o Josep Verde i Aldea —per posar tres exemples— hi tinguin entrada, però en aquests casos de ben segur que sempre és millor pecar per excés que per defecte. Així mateix, ens pot semblar estrany l'existència d'algunes entrades collectives del tipus «Textos jurídics medievals» o «Teatre traduït a Menorca». La mesura pecaminosa dels excessos i dels defectes valdria també per a aquests casos.

En total són 1.030 entrades, totes elles signades, amb participació d'uns 80 col·laboradors (tot i que —error perdonable o misteri de la ciència— en el llistat ens trobem que Francesc Xavier Vall i Xavier Vall i Solaz hi entren com a identitats diferents). És evident que hi ha hagut una feina important de coordinació per part de totes dues directores a l'hora de donar un toc unitari al conjunt. Val a dir que, a diferència del que passa en moltes obres collectives similars, en aquest cas la feina de coordinació, d'unificació de criteris i de delimitació d'extensions és prou evident i lloable. Potser sí que les entrades de l'època medieval estan una mica descompensades pel que fa a l'extensió, però es pot justificar pel fet que també n'hi ha moltes menys (a part que la majoria d'elles estan redactades per Josep Pujol, o revisades per ell, i són excel·lents pel que fa al contingut). En totes les entrades trobarem una breu nota biogràfica (molt resumida en el cas de persones que ja són ben conegudes en altres àmbits), una presentació i valoració de les traduccions al català i una breu notícia, si s'escau, de les traduccions en altres llengües. Cada entrada va acompanyada del repertori de traduccions publicades per cada un dels traductors (una de les informacions més valuoses del llibre, certament) i una breu selecció bibliogràfica dels estudis que aquestes traduccions han suscitat.

Al darrere de tot plegat hi ha, com és lògic, un important treball de recerca, una investigació que les directores qualifiquen d'«arqueològica» (p. 15) i que aniria en dues línies: «d'una banda, revisa i actualitza informacions de grans noms i títols de la nostra tradició; de l'altra, en recupera d'altres que, per múltiples raons, havien estat desatesos a mesura que passaven els anys o els segles» (p. 15). D'aquesta manera, en el diccionari «conflueixen traductors indiscutibles del canó establert i traductors negligits, sovint per la mera —i imperiosa— dificultat de descobrir-ne dades» (p. 15). Una de les tasques que es tenen presents, doncs, és la de «rescatar de l'oblit veus emmudides o silenciades.» (p. 15). «En definitiva —afegeixen— la conjunció del treball d'aquesta vuitantena d'especialistes ha fet possible que avui puguem disposar d'un catàleg mínimament sistematitzat de traductors i traduccions i de material paratex-

tual i crític: un canemàs —rudimentari, encara— de la història de la traducció en llengua catalana» (p. 16). De ben segur que el resultat no és pas tan rudimentari com, modestament, apunten totes dues directores. De veritat que no.

Cal tenir present també que el projecte ha comptat amb un consell assessor integrat per persones de totes dues universitats d'on provenen les directores. Són Joan Fontcuberta, Francesc Parcerisas i Joaquim Sala-Sanahuja, pel que fa a la UAB, i Manuel Llanas, Ramon Pinyol i Torrents i Pere Quer pel que fa a la de Vic. No es pot negar que, en temes de traducció, és tot un luxe poder comptar amb aquest assessorament. Completa l'equip un consell de redacció integrat per Victòria Alsina (UPF), Sílvia Coll-Vinent (URL), Ramon Farrés (UAB), Judit Fontcuberta (UAB), Josep Gallart (UVIC), Josep Pujol (UAB), Xus Ugarte (UVIC), M. Àngels Verdaguer (UVIC) i Pep Vila.

El volum es tanca amb uns índexs que en la majoria dels casos són ben útils. No té gaire sentit, potser, incloure-hi un «Índex de traductors» (p. 607-618) en ordre alfabètic, perquè en el fons tot el diccionari no és altra cosa que una constatació d'aquest mateix índex. S'hi afegeixen els pseudònims, això sí, tot i que també els trobarem, és clar, en l'entrada corresponent. Sí que són enormement útils l'«Índex d'autors traduïts» (p. 621-646) i l'«Índex d'obres traduïdes» (p. 647-700). És una llàstima que no hi hagi també un llistat de col·laboradors amb la referència de les diferents entrades que ha fet cada un d'ells. Malauradament és una informació que no acostuma a fer-se visible en aquesta mena d'obres col·lectives i, en canvi, és una dada prou rellevant per ser tinguda en compte. S'agriria molt... a l'hora de les recensions, si més no. Es pot reconstruir, és clar, però això obliga a una incòmoda passada de pàgines i identificació permanent d'inicials.

Com a llibre de consulta, és lògic que cada lector hi busqui coses diferents, segons els seus interessos. Una cosa, però, no ens passarà pas desapercibuda: la feina que han fet totes dues directores també a l'hora de redactar entrades. I especialment en el cas de Montserrat Bacardí, que és qui més ha contribuït en aquest diccionari a l'hora d'oferir les bases d'una història de la traducció catalana (del segle xx, si més no). D'ella són les entrades sobre Miquel Arimany, Avel·lí Artís-Gener, Agustí Bartra, Xavier Benguerel, Pere Calders (en un text molt breu que segurament queda justificat pel fet que Calders només va publicar, en català i en format llibre, una traducció de Daudet), Joaquim Carbó, Agustí Esclasans, Pompeu Fabra, Lluís Ferran de Pol, Melcior Font, Ventura Gassol, C. A. Jordana, Eyllt T. Lawrence, Sebastià Juan Arbó, Artur Masiera, Josep Miracle, Jesús Moncada, Cebrià de Montoliu (una entrada que ens permet entendre molt bé l'accés a les fonts angleses durant el Modernisme), Manuel de Montoliu, Anna Murià (de qui Montserrat Bacardí ha publicat una biografia sencera), Joan Oliver, Josep Palau i Fabre, Carles Pi i Sunyer, Josep Piera, Joan Puig i Ferrer, Maurici Serrahima, Carles Soldevila i Llorenç Villalonga (amb un text prou extens —a diferència del de Calders—, tot i que l'autor de *Bearn* només va publicar, en volum, la traducció d'*El Guepard* del príncep de Lampedusa). A part d'altres entrades seves que de ben segur que han quedat diluïdes entre passada de pàgines i identificació d'inicials. És un corpus impressionant, que ens posa a l'abast la feina com a traductors de molts dels escriptors que ajuden a entendre per què la literatura catalana del segle xx és el que és. També són de Montserrat Bacardí —val la pena afegir-ho— les entrades sobre persones que tenen interès per la seva feina estricta com a traductors i no per l'obra literària paral·lela, com és el cas de Bartomeu Bardagí o Josep M. Casassayas. Pilar Godayol, l'altra directora, també fa una aportació excel·lent al conjunt, especialment pel que fa a entrades sobre traductores: Maria Àngels Anglada, Maria Aurèlia Capmany, Carme Montoriol, Roser Berdagué, Palmira Jacquetti, Rosa Leveroni, Maria Antònia Oliver, Marta Pessarrodona, Maria Antònia Salvà, Carme Serrallonga, Isabel-Clara Simó o Helena Valentí (entre d'altres). De la resta de col·laboracions seves en podem espigolar d'altres de ben interessants, com les de Miquel Martí i Pol, Francesc Parcerisas, Esteve Pujals o Lluís Maria Todó.

Hi ha moltes altres contribucions específiques que mereixen ser assenyalades. No acabaríem mai. És el cas, per exemple, del fil que podem resseguir a propòsit de la traducció del portuguès a través de les entrades de Víctor Martínez-Gil (Teresa Baptista, Fèlix Cucurull, Ignasi L. Ribera i Rovira, Manuel de Seabra...). També hi ha algunes entrades concretes encarregades a especialistes, els quals han hagut de fer un notable esforç de síntesi, que agraïm. És el cas de Jordi Marrugat i el seu text sobre Marià Ma-

nent, de Jaume Medina, que signa el de Carles Riba, de Ricard Torrents en el cas de Joan Maragall o de Marcel Ortín, responsable del de Josep Carner. Pel que fa al segle XIX, és de justícia remarcar les moltes entrades de M. Àngels Verdaguier a l'hora d'omplir buits o les petites monografies de Ramon Pinyol i Torrents a propòsit, com a mínim, de Narcís Oller i Jacint Verdaguier. També és especialment notable la col·laboració de Ramon Farrés en moltes entrades, entre les quals es poden destacar les de Joan Triadú i Gabriel Ferrater.

Una de les virtuts del diccionari —com dèiem— és visualitzar (i comptabilitzar, de fet) la feina d'alguns traductors que són importants, per la dedicació i la tasca feta, però que no han tingut el reconeixement —potser millor «coneixement»— que mereixen. Són noms com els de Frederic Clascar, Joan Casas i Fuster, el mateix Joan Fontcuberta (un dels assessors del volum), Guillem-Jordi Graells, Jordi Arbonès (de qui podem resseguir el seu extensíssim catàleg de traduccions en l'entrada que signa Alba Pijuan), Àlvar Valls, Josep M. Güell i Socias, Joaquim Pena (l'entrada que en fa Judit Figuerola és una autèntica monografia, molt interessant), Montserrat Solanas, Bonaventura Vallespinosa, Joaquim Ventalló o Salvador Vilaregut (aquest darrer amb una entrada de Judit Fontcuberta realment excel·lent). D'altra banda, és de remarcar també la sistematització que es fa de la feina com a traductors d'alguns escriptors notables. És el cas —a banda dels qui ja han estat citats o de molts d'altres que s'hi podrien afegir— de Manuel de Pedrolo (l'entrada és d'Alba Pijuan), Alfons Maseras (a càrrec de Judit Fontcuberta), Ramon Folch i Camarasa (amb una tasca ingent com a traductor, que ara tenim ben sistematitzada i resumida gràcies a un redactat conjunt de Montserrat Bacardí i Manuel Llanas), Feliu Formosa (signada per Heike van Lawik), Marià Villangómez (signada conjuntament per Caterina Briguglia i Francesc Parcerisas), Ricard Salvat (d'Eva Espasa), Jordi Sarsanedas (de Xavier Vall) o Rodolf Sirera (també de Judit Fontcuberta).

I una reflexió final. A primera vista, obres com la que ens ocupa podria semblar que justifiquen per si soles l'existència de facultats, departaments o àrees de coneixement de traducció. Potser sí. I és ben possible que, sense aquesta presència, el projecte del diccionari hagués hagut de superar més obstacles. Tot i així, hauríem de tenir present que del que estem parlant, per damunt de tot, és de llengua i de literatura. «Degusteu aquest *Diccionari de la traducció catalana* —acaba dient Mallafrè en el pròleg—, llegiu-lo. La història de la literatura catalana l'haurà de tenir en compte» (p. 11). I tant que sí.

Jaume AULET
Universitat Autònoma de Barcelona

BALCELLS, Albert (2011): *Els Estudis Universitaris Catalans (1903-1985). Per una Universitat Catalana*. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans, 217 p. (Monografies de la Secció Històrico-Arqueològica, XII)

Aquesta obra conté una descripció precisa i contextualitzada d'una de les iniciatives culturals més interessants del catalanisme en els seus orígens. Així, en el capítol primer dedicat al Primer Congrés Universitari Català, celebrat del 31 de gener al 2 de febrer de 1903, s'explica com aquest recollí la inquietud suscitada pel funcionament deficient, burocràtic i espanyolista de la universitat estatal, és a dir, de la Universitat de Barcelona de llavors, i promogué la creació d'uns estudis complementaris que contribuïssin a superar aquestes mancances. Com a preludi a aquests estudis es publicà del 1900 al 1902 la revista *Universitat Catalana*, que recollia un ampli ventall d'articles de camps molt diversos: de llengua i literatura però també de farmàcia, medicina, botànica, geologia, física i excursionisme, que palesen l'esperit d'obertura que inspirava aquest moviment cultural catalanista.

Iniciats els Estudis Universitaris Catalans (EUC) el 16 d'octubre de 1903, al començament es crearen dues càtedres: dret civil català i història de Catalunya amb caràcter lliure, emparades per l'Ajuntament de Barcelona i la Diputació, amb el patrocini d'altres entitats, que seguidament s'ampliaren, de